

Aporturile expoziției „Nimicuri fragile” organizat în memoria lui Sovánka István

Hajnalka Barabás

Introducere

Muzeul Național Secuiesc și-a deschis ușile „sălii 56” în fața expoziției „Nimicuri fragile” în data de 22 decembrie 2008, ora 18. Muzeul a comemorat prin această manifestare 150 de ani de la nașterea celui ce a fost un renumit artist decorator, sculptor, pictor, artist sticlă, fotograf și făuritor de jucării pentru copii, Sovánka István (1858–1944), evocând și meșteșugul sticlăriei din regiunea Trei Scaune, mai exact istoria manufacturii de sticlă din Bicsad¹. Expoziția, prezentând peste 100 de piese de sticlă, fotografi arhive, desene, picturi, sculpturi și jucării vechi care funcționează și astăzi, a fost deschisă publicului timp de două luni. Majoritatea obiectelor expuse au fost realizate de Sovánka István: vase neterminate, piese decorative realizate prin tehnici speciale „mille fiori”, piese de sticlă decorate cu tehnici variate: irizante, cu suprafață crăpată, prin stratificare/laminare, hialografie și emailare. Pe lângă acestea au fost expuse operele artistului multilateral necunoscute anterior: statui, desene de creion, copiile a două tablouri pictate de Xavier della Gatta din 1818, și o pictură cu titlul „Fată cântând la vioară”, tablou cu o atmosferă tristă de război, fiind creată după închiderea manufacturii de sticlă din Bicsad.

¹ Mulțumim pe această cale ajutorul neostenit și benevol al doamnei Fogarasi Sovánka Hajnalka, nepoata lui Sovánka István, oferit la realizarea expoziției. Piese expuse au fost oferite și de către: Bács Piroška și școala Generală Mikes Ármín din Bicsad, de unde au fost împrumutate 30 de piese de sticlă realizate la Bicsad, Muzeul lui Hasszmann Pál din Cernat 16 obiecte. De asemenea datorăm mulțumiri celor care pe baza apelului nostru din ziar au îmbogățit materialul de sticlărie expus: dr. Péter Zoltáné, Ráduly Gitta, József Álmos, Gyenge Gabriella, Bíró Rózsa, Szócsné Gazda Enikő, Kocsis Mária și Kocsis Sándor. Calitatea expoziției a fost sporită și prin contribuția pictorului Vinczeffý László, restaurând portretul bătrânului Sovánka István, pictat de Kádár Tibor în 1939, probabil la Bicsad, respectiv a restauratorului Szeles József, prin restaurarea și repararea câtorva piese dintre jucăriile construite de Sovánka _ spre bucuria copiilor, care în cadrul programului bogat de pedagogie muzeală organizat cu ocazia expoziției au avut prilejul de a le încerca. Expoziția nu putea fi realizată fără Cserey Zoltán, istoric-muzeolog, el fiind nu numai mentorul expoziției, dar și un specialist, care a cercetat îndelung industria regiunii Trei Scaune (Cserey Zoltán: Üvegyártás Háromszéken a 17–20. században. Fabricarea sticlei în regiunea Trei Scaune în secolele 17–20. In: *Manufaktúrák Magyarországon II. Manufakturi din Ungaria II. Industria et Societas I.* Ed. Németh György, Miskolc. 71–76.) și cu prilejul expoziției a publicat și un articol pe paginile ziarului Háromszék despre activitatea lui Sovánka István. (Cserey Zoltán: Százötven éve született Sovánka István. Az üvegművészt emlékére. 150 de ani de la nașterea lui Sovánka István. În memoria artistului sticlă. In: *Háromszék*, 17. decembrie 2008. Sfântu-Gheorghe.)

Expoziția, inițial și-a propus ca scop să contureze activitatea lui Sovánka, ca maestru sticlă în regiunea Trei Scaune, însă cercetările preliminare au evidențiat faptul, că renumitul artist decorator a devenit un veritabil meșter priceput în multe domenii în regiunea Trei Scaune, iar activitățile lui Sovánka necunoscute anterior nu pot fi omise. Aceste cercetări au dovedit faptul, că trecutul glăjeriei din Bicsad se confruntă cu multe întrebări fără răspuns, cu date incerte și controversate, iar fondarea și istoricul ei sunt vag cunoscute numai pe bază de tradiții orale. Sub acest raport, studiul de față cercetează două teme: fabricarea sticlei în zona Trei Scaune, reconstituirea istoricului hutei (cuptor special de topit, atelier, manufactură de sticlă; magh: huta, üveghuta, germ: Glasshütten – n. trad.) din Bicsad, a clădirilor și a produselor fabricii de mai târziu, iar partea a doua este consacrată activității lui Sovánka István din anii petrecuți la Bicsad, prezentând și un caiet de schițe necunoscut al maestrului, care conține și scrisorile lui datate dintre anii 1927–1929 copiate aici.

Sovánka, după cum bine știm, a contribuit cu succes la atingerea apogeei fabricării sticlei în sudul Slovaciei, începând cu 1907 în 7 ani a reușit să dezvolte manufactura din Bicsad, după închiderea hutei în anii de după primul război mondial, ca să se întrețină a fost nevoit să-și redobândească aptitudinile de sculptor, însușite împreună cu Fadrusz János. Nu știam însă, că după închiderea hutei a sculptat la comandă sfeșnice din lemn, lămpi, decorațiuni, birouri, iar alături de alte piese de mobilier a creat și statui de dimensiuni mici. A desenat, a pictat și a copiat tablouri, a fotografiat cu un aparat propriu, având o lentilă creată în glăjeria de la Bicsad. A folosit acest aparat și pe parcursul anilor 20, pentru întocmirea unui catalog cu jucării pentru copii, jucării proiectate și fabricate de el însuși, prevăzute cu ofertă de preț. La comercializarea jucăriilor a fost ajutat în special de fiul său, Rudolf și de ginerele Császár István, coarendăș al fabricii de sticlă din Bicsad. Jucăriile de lemn pictate au devenit favoritele multor copii cu ocazia sărbătorilor atât în orașe mai mari, cât și în localități mai mici.

Titlul mult controversat al expoziției provine dintr-o monografie a localității Bicsad² din anul 1951 păstrată sub formă de manuscris, care relatează faptul, că pentru oamnenii din Bicsad sticla era un „nimic fragil”. În memoria

² Autorul manuscrisului cu titlul *A sepsibükszádi üvegyár története* (Istoria fabricii de sticlă din Bicsad), din 1951, este Szentágotai Árpád, și un exemplar este păstrat de către doamna Fogarasi Sovánka Hajnalka.

populației trăiește o imagine nu tocmai senină despre perioada fabricării sticlei – probabil acestui fapt i se datorează și pierderea din memorie – căci aceasta nu a fost un meșteșug facil, comod, a solicitat eforturi și sacrificii atât în exploatarea lemnului, în obținerea sării de leșie (potasă), cât și în transportul nisipului și a produselor finite, dar și din partea celor care lucrau în jurul topitoarelor. Datorită muncii dificile ori faptului, că primul război mondial a pus capăt în totalitate fabricării sticlei la Bicsad și în întreaga regiune, deținem din ce în ce mai puține informații legate de această industrie prosperă din Bicsad la turnura secolelor; sub acest raport și expoziția prezintă puține obiecte autentice în ceea ce privește meșteșugul sticlăriei, fabricarea sticlei în regiunea Trei Scaune. În acest proces de dispariție a avut un rol însemnat și acțiunea lui Mikos Ármin, el a vândut după izbucnirea războiului două vagoane de matrițe din lemn și fier și ustensile. În 1916–1917 s-a demontat și turnul fabricii³, materialul lemnos al hutei a fost cumpărat de către Angyalos și s-a refolosit la construirea școlii – povestesc locuitorii din Bicsad, care își mai aduc aminte de vremuri de demult. Întrebarea este: când semnăm debutul fabricării sticlei în regiune? S-a lăsat uitării locul hutelor de odinioară, data când au fost mutate dintr-o localitate în alta, nu știm cu certitudine dacă prima dată apare huta sau localitatea, cine au fost proprietarii, arendașii, ...

Studiul caută răspunsurile pentru aceste întrebări cu mai mult sau mai puțin succes, pe bază de izvoare scrise, documente de arhivă, cu speranța, ca – deși știm, că nu s-au păstrat cataloage de produse, inventare, procese verbale referitoare la huta din Bicsad și ne putem baza numai pe rapoartele camerei de industrie, respectiv pe arhiva familiei Mikó, fondatoare de hute – vom reuși să aducem un aport de izvoare scrise. Cu toate acestea istoricul hutelor din Bicsad nu poate fi reconstituit în totalitate, nici în cazul efectuării unor eventuale cercetări arheologice în zonă.

Istoricul cercetării sticlei și a hutelor migratoare din Transilvania

Lucrări sintetizante de istorie⁴ editate până în prezent, menționează existența hutelor dar nu detailează istoria lor;

³ Din cărămizile turnului de fabrică a fost construit gardul de 2 m de pe terenul de vis a vis. Se află deja în stare ruinată, dar totuși poartă mărturia turnului de odinioară construit din cărămizi rezistente la căldură.

⁴ Orbán, Balázs: A Székelyföld leírása. III. Descrerea Secuimii. III. Pesta. 1869.; Altorjai B. Apor, Péter: Metamorphosis Transylvaniae, avagy Az erdélyi régi szokások és rendtartások, az kik voltak s múltanak, s újak származtanak. Metamorphosis Transylvaniae, ori Obiceiuri și datini vechi din Transilvania, cei care au fost, și cei noi ce au urmat (publicat de) Kazinczy, Gábor. Pesta. 1863. 315 – 443.; Divald Kornél: Az üveg. Sticla. In: Cartea artelor aplicate III., (ed.) Ráth, György. Budapesta. 1912.; Meltzl, Oszkár: Über Gewerbe und Handel der Sachsen im XIV. und XV. Jahrhundert. Sibiu. 1892.; Radvánszky, Béla: A magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. Viața familiei maghiare și gospodăria în secolele XVI-XVII. Viena-Budapesta. 1986.; Kóváry, László: Erdélyország statisztikája. Statistica Ardealului. Cluj. 1847.; Uő: A Székelyhonról. Despre Secuime. Cluj. 1842.

chiar studiile dedicate fabricării sticlei⁵, oferă date lacunare în domeniu, în timp ce articolele din ziare se bazează pe tradiții orale, legende, în loc de izvoare scrise autentice cu valoare documentară. Deseori și aceste informații pot fi folositoare, esențiale, întru-cât documentele scrise păstrate, referitoare la regiunea Trei Scaune și în special la hutele migratoare sunt destul de rare.

Conform legendei, sticla a fost descoperită de către fenicieni, deși primele piese de sticlă (mărgelă)⁶ provin din Mesopotamia, din 2500 î. de Hr., în realitate egiptenii, iar mai târziu romanii au fost cei care au dat viață materialului și au creat piese, care până în zilele noastre constituie sursă de inspirație și pentru arta sticlăriei contemporane.

În Ungaria debuturile și dezvoltarea fabricării sticlei se manifestă în relație strânsă cu fabricarea sticlei din Europa, timp îndelungat are legături strânse și rol determinant cu sticlăritul italian și ceh. În Ungaria deseori sticlării se reunesc într-o breaslă cu pictorii, începând deja cu secolul al 14-lea⁷ în concordanță cu tradițiile din Europa.

⁵ Sághegyi, Lajos: A magyar üvegyipar története. Istoria industriei sticlei maghiare. Budapesta. 1938.; Uő: Az üvegművéség könyve. Arta sticlăritului. Budapesta. 1948.; Borsos, Béla: Régi Magyar üvegművészet. Arta veche a sticlăriei. Budapesta. 1965.; Uő: A magyar üvegművéség. Arta sticlăritului maghiar. Budapesta. 1974.; Bunta, Magda – Katona, Imre: Az erdélyi üvegművéség a századfordulóig. Arta sticlăritului transilvănean până la pragul secolului XX. București. 1983.; Takács, Béla: A Zempléni-hegység üveghutái. Hutele Munților Zemplén. Budapesta. 1966.; Katona, Imre: Poharak, kupák, serlegek. XIX. századi üvegtárgyak a budapesti Iparművészeti Múzeumban. Pahare, cupe, pocale. Piese de sticlă de secol XIX. în Muzeul de Arte Aplicare din Budapesta. Budapesta. 1978.; Veres László: A Bükk hegység üveghutái. Hutele Munților Bükk. Miskolc. 1995.; Uő: Magyar népi üvegek. Sticle populare maghiare. Miskolc. 1989.; Bárdos, József: Az üvegyipar. Hivatalos jelentés a budapesti 1885. évi országos általános kiállításról. Industria sticlăriei. Raport oficial de la expoziția națională generală din Budapesta, din anul 1885. Budapesta. 1886.; Csehacsek, Vilmos – Scill, Gusztáv: A magyarországi üvegyárak és kereskedők címűtára. Catalogul fabricilor și negustorilor sticlari din Ungaria. Budapesta. 1903.; Hivert, Dezső: Üvegyipar, üvegyártás. Industria și fabricarea sticlei. Budapesta. 1940.; Telekes, Simon: Üvegyiparunk. Ipari monographia. Industria sticlăriei. Monografia industriei. Budapesta. 1895.; Varga, Vera: Az üveg jelentése. A 19 – 20. századi üvegművészet ábrázolások, allegoriák, szimbólumok tükrében. Semnificația sticlei. Arta sticlăriei de secol 19-20. în oglinda reprezentărilor, alegoriilor și a simbolurilor. Budapesta. 2002.; Csiffáry, Gergely: Magyarországi üvegyipara 1920-ig. Industria sticlăriei din Ungaria până în 1920. Eger. 2006.;

⁶ Judith Miller: A huszadik századi üveg. Sticla de secol 20. Budapesta. 2005.8.

⁷ Sághegyi, Lajos: op. cit. Budapesta. 1938. 55. Autorul consideră, că prima atestare documentară a sticlăritului maghiar datează din 1307 și provine din Kassa (Kosice). „...sticlării se uneau într-o singură breaslă cu pictorii, auritorii, tâmplarii și lăcătușii.” Tot aici ne informăm despre regulamente de breaslă: „Regulamentul breslei pictorilor, bijutierilor, aurarilor, sculptorilor și sticlărilor din Buda, din jurul anului 1476.” pp. 452–454.; „Regulamentul breslei tâmplărilor, pictorilor și sticlărilor din Sibiu, din 1520.” pp. 454–457.; „Regulamentul breslei pictorilor, sculptorilor și sticlărilor din Brașov din 1523.” pp.457.; „Regulamentul breslei lăcătușilor, geambașilor, curelarilor, șelarilor și scutarilor din Târgu Mureș, din anul 1615”- întărit de principele Bethlen Gábor la care s-au alăturat mai târziu și sticlării. pp. 458–462.; „Regulamentul breslei tâmplărilor, strungarilor, sticlărilor și dulgherilor din Esztergom, din 1699.” pp. 462– 466.; „Regulamentul breslei tâmplărilor și sticlărilor din Szombathely, din 1703.” pp.467–473.; „Diploma de privilegiu

Relațiile italo-maghiare din secolul al XV-lea se fac intens simțite și în domeniul sticlăriei, manifestat prin activitatea unui sticlar italian la Buda, numit Olasz Antal (Anton Italianul), iar spre sfârșitul domniei regelui Matia Corvinul, sticlarii maghiari au dobândit reputație în Veneția, în persoana lui Andrea de Georgio de Ongaria⁸. Istoria hutelor de sticlă fondate în evul mediu nu se întrerupe odată cu divizarea Ungariei în trei părți; cele din nordul Ungariei, din Transilvania sau din apropierea orașelor miniere, a monetăriilor regale, sunt însărcinate – alături de fabricarea cu succes a geamurilor – cu topirea minereurilor nobile⁹. În cazul localității Valdhid, situată la 22 de km de Sighișoara, presupunem existența unei hute de sticlă, pe baza denumirii germane a localității (Waldhütten), cu toate că nu deținem documente scrise, doveditoare. Pe harta¹⁰ *Mappa Generalis*, editată în 1806 de către Lipsky János (1766–1826), localitatea figurează sub denumirea germană Valdhütt, pe teritoriul scaunului Mediașului; ținând cont de faptul, că în secolul al XV-lea și monetăria din Sighișoara avea nevoie probabil de produsele hutei care fabrica sticlă verde, debuturile activității hutei pot fi plasate în a doua jumătate a secolului al XV-lea¹¹. În Transilvania, în vecinătatea localității Râșnov, exista o glăjerie probabil deja la începutul secolului al 16-lea, întrucât pe listele de impozite figurează o familie numită Glaser (Sticlar) în anii 1514, 1526 și 1536, cu toate că prima atestare documentară păstrată a glăjeriei datează din 1573, când Alessandro Morosini Italus comandă geamuri la huta de sticlă din Râșnov¹². Literatura de specialitate menționează și huta din Arpașu de Sus, care funcționa în 1514 pe teritoriul domeniului din Porumbacu de Sus¹³, alături de huta familiei unitariene Sükösd înființată la Hoghiz, atestate de

urbariile din 1594–1603¹⁴. O altă hută a fost întemeiată la marginea localității Tălmăciu înainte de 1587 de către meșteri germani și maghiari, dar îndată ce a trecut în posesia familiei de patricieni Stuckart muncitorii amenințau cu desființarea șantierului, datorită lipsei de alimente¹⁵.

Înflorirea primelor hute Transilvănene, asemănător colonizării olarilor habani pe teritoriul Ungariei se leagă de numele principelui Bethlen Gábor¹⁶, cel care a adus meșteri din Murano la Porumbacu începând cu 1619,¹⁷ însă după moartea lui – referindu-se la tratare improprie – meșterii italieni se întorc lângă Veneția¹⁸. Se pare, că de la această dată, dar mai ales de la sfârșitul secolului al 17-lea va înceta influența venețiană, influență datorată legăturilor italiene a regilor Anjou. Acest proces a fost avantajat fără îndoială și de apariția și răspândirea sticlei cristaline din Cehia¹⁹ și a tehnicii de decorare prin gravare. Este demn de menționat faptul că în Transilvania „stilul venețian” nu a fost uitat în întregime nici în secolele următoare, deoarece sticla produsă aici a favorizat „stilul suflat”, modelarea prin formă și plastică, decorul prin tehnica email față de gravare care necesita procese tehnologice specifice, condiționate de un material de calitate adecvată, unelte specifice și meșteri competenți cu formare specială. Prezența sticlarilor italieni la Porumbacu, de numai un deceniu, a fost suficient pentru populația locală să se atașeze de meșteșugul sticlăritului, ca urmare familiile nobiliare au înființat mai multe hute și au recurs la un nou mod de întrebuințare a pădurilor, înnobilând garniturile de pahare prin producerea „cristalului transilvănean” intrat la modă. Localnicii, care au participat în mare parte la lucrări complementare nu pot deveni meșteri sau arendași, conducători ai producției unei hute, aceste titluri rămân privilegiile unor meșteri sticlarilor – chehi, germani și polonezi – cu formație profesională serioasă. Sovánka István a sporit și el la rândul lui șirul acestor meșteri în secolul al 20-lea. Au avut loc tentative de educare a unor meșteri locali de către sticlarii veniți din străinătate: de exemplu Károlyi Sándor a stabilit în contractul încheiat cu un meșter străin adus la huta lui din Săldăbagiu de Munte, construit în 1722, că acesta din urmă are obligația de a forma, de a instrui câțiva dintre iobagii locali în meșteșugul sti-

al breslei sticlarilor din Pesta, 1756.” pp. 473–479.; „Diploma de privilegiu al breslei unite al blănarilor, croitorilor, cizmarilor, țesătorilor, fierarilor, lăcătușilor, rotarilor, frânghierilor și sticlarilor din Nagykanizsa, din 1777.” pp. 479–484.; „Diploma de privilegiu al breslei sticlarilor din Pesta, din 1826.” pp. 484–497.; „Convenția industria sticlarilor evrei autorizași din afara breslei din 1845.” pp. 497–499.

⁸ Veres, László: op.cit. Miskolc. 1989. p.10.

⁹ Csiffáry, Gergely: op.cit. p.82.

¹⁰ Herner, János (szerk.): Erdély és a Részek Térképe és Helységnevtára. (Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján.) Harta și Dicționarul Localităților din Transilvania și Părți. (Întocmit pe baza operei lui Lipszky János din 1806) Seghedin. 1987.179.

¹¹ Csiffáry, Gergely: op.cit. 80–81. Autorul totalizează pe baza surselor documentare scrise și a cercetărilor arheologice un număr de 27 de topitorii pe teritoriul istoric al Ungariei în perioada secolelor 11–16. Între acestea, conform documentelor scrise și hărților, existau 17 officina vitraria în intervalul menționat: 13 hute de sticlă în sudul Slovaciei, 8 pe teritoriul situat la vest de Dunăre, 5 în Transilvania și 1 pe Câmpia Maghiară. Proportia acestora nu s-a schimbat nici după ocupația turcească, în epoca modernă timpurie.

¹² Binder, Pál: XVI. századi üveghuták Erdélyben. Hute de sticlă de secol 16. în Transilvania. In: *Manufaktúrák Magyarországon II. Industria et Societas 1., Manufacturi în Ungaria II. Industria et Societas 1.* (ed.) Németh Györgyi. Miskolc. 1994. pp. 80–81. (Șantierul exista încă pe 22 iulie 1615., și a fost întemeiat pe hotarul dinspre Brașov, unde un braț al râului Poiana Mare se numește și astăzi pârâul Glăjeriei.)

¹³ Hoffmann Herbert: Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen. In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu. 1972. p. 91.; Bunta, M. – Katona, I.: op.cit. p. 37.*

¹⁴ Binder, Pál: op.cit. 81.

¹⁵ idem.

¹⁶ Krauss, György: Erdélyi krónika 1613–1629. Cronică din Ardeal. In: Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemtől. Cronicarii lui Bethlen Gábor. Cronici, memorii, jurnale despre marele principe. (Ed.) Makkai László. Budapesta. 1980.p.173.

¹⁷ Ligia Fulga: Sticla transilvăneană în secolele XVII-XVIII. Soluții tehnice, tendințe artistice. București. 2004. p.68.

¹⁸ Bunta, Magdalena: Contribuții la studiul produselor artistice ale glăjeriei de la Porumbacu (sec. XVII – XVIII). In: *Acta Musei Napocensis XVII. Cluj-Napoca. 1980. pp. 219–220.*

¹⁹ Veres, László: op.cit. Miskolc. 1989. p.12. (În această perioadă în Boemia-Moravia s-au înființat 20-30 de hute de sticlă anual, dar și în Austria, unele regiuni ale Germaniei, în Turingia, Saxonia și la nord în Mecklenburg s-au răspândit rapid centre de fabricarea sticlei. S-au format centre de fabricarea sticlei și în partea estică a Poloniei, în Ucraina (zona Csernigowor), în Wolhynia pe domenii feudale și mănăstirene.

clăritului, iar conducerea centrului a fost încredințată unui maghiar, Farkas István²⁰.

În gospodăriile transilvănene cu 300 de ani înainte de sosirea lui Sovánka, sticla se considera a raritate și un articol de lux scump. Produsul de sticlă finit – datorită simplității, texturii translucide și „inutilității” artistice, materialului mai fragil decât ceramica, însă prin aparența fină și mai elegantă – s-a infiltrat repede în inima familiilor nobile, iar mai târziu și în familiile burgheze, devenind veritabile comori păstrate cu grijă. Cronicarul Cserey Mihály relatează în „Historia” lui, la fel ca și Apor Péter în „Metamorphosis” mai multe întâmplări șirete despre sticlă, cristal. Apor Péter menționează că în vremea lui nu era răspândit paharul cu capac. „Dar nu auzai atunci de «tekel glaz», căci dacă spuneai așa, alții ar fi înțeles «kötél gaz»; căci (se băuse) ori din ulcică roșie de Almaș, ori din ulcică cu bășici din Iara, ori din cupe de Sighișoara, ori din cupe ceruite mai mici;”²¹ S-a folosit pentru băut și nu pentru depozitare tipul de sticlă numit „kortyogós” (din magh. korty=dușcă. n.trad.) foarte rar în zilele noastre: „[...] în sticle cu gât lung, care se numeau sticle «kortyogós» și se fabricau la Porumbacu în zona Făgărașului, era turnat vinul de vișine, și așa stătea în ciubărul cu gheață, fiecare primind câte una la masă [...] din care băuse câte o dușcă. [...] Băuse totuși, dar foarte rar din urcioare, în special bere. Drept este, că era și cristal, dar numai din acela de Venetia; la mijloc unde-l prindeau, avea aproape forma unui vultur bicefal sau aripi de vultur; dar nu se băuse din el, ori numai foarte rar. Cristalul a intrat astfel prima dată în Transilvania, [...] erau totuși în casa principelui probabil douăsprezece cristale, se spunea că le-au adus din Polonia, dar se considerau o raritate, însă în anno 1686 au adus pentru prima dată cristale în Transilvania din Germania.”²²

Apor István a primit de la receptorul clujean cristale aduse de un negustor grec, pe care le-a folosit pentru a-l păcăli cu ocazia unei petreceri nobile în cetatea lui din Făgăraș pe Teleki Mihály – cancelar al Transilvaniei, renumit pentru caracterul lui zgârcit și sobru. Apor a poruncit ca numai un singur pahar de cristal plin de vin să fie așezat pe bufet, apoi a anunțat, că cel care va goli continutul paharului va primi cristalul în dar. Naláczi István nu trebuia invitat de două ori, a apucat rapid comoara de sticlă; însă domnul Teleki Mihály a început să stea pe gânduri și în acest timp stăpânul casei a umplut cu vin un cristal și mai frumos, conținutul acestuia s-a scurs de asemenea pe gâtul sprintenului Naláczi, apoi a apărut al treilea cristal, și mai frumos decât primele două și era cât pe-acum să fie golit de Naláczi, numai pentru a fi mai bogat cu un cristal; dar Teleki nu a mai suportat și a strigat: „[...] pe acesta, așa să mă ajute Dumnezeu, nu-l mai iei, sunt de-ajuns cele două cristale; dă-mi-l mie prietene Apor

István, îl beau eu. A și băut vinul și a dat cristalul valedului. Apoi au adus pe rând cristalele, de fiecare dată au fost acceptate de Teleki Mihály [...]. A fost o beție teribilă în acea zi la casa lui Apor István, astfel încât nimeni nu mergea acasă în picioare, ci musafirii au fost duși acasă cu trăsura.”²³ Această întâmplare, dar și următoarea ne dă de înțeles că în Transilvania secolului al 17-lea cristalul a fost un produs foarte valoros și rar chiar la familiile nobile. „Bethlen Gergely [...] nici el nu bea din cristal, a organizat și el printre alții o petrecere la care era prezent și Mikes Mihály, dar nu spuse: să dați domnului un cristal de vin, ci [...] o bucată de vin. Acesta se dăduse ori într-o oală, ori într-o cupă, [...] iar Mikes Mihály ezita să accepte băutura, la care spuse Bethlen Gergely: domnule, dumneata aștepți poate un cristal.” După care zise: „[...] valetului, spunând: Dute, frate, adu cristal dânsului, căci dânsul aspiră la cristal. Astfel l-a batjocorit cu cristalul pe cei dornici să bea.”²⁴ Nu este surprinzător tonul acestor întâmplări, deoarece autorul acestor rânduri, însuși Apor Péter considera cristalul ca fiind un articol nefolositor, spunând că strămoșii noștri nu au băut în zadar din argint; argintul avea valoare, putea fi amanetat, topit, dar cristalul nu se dă în zălog, nu este rezistent în timp, dimpotrivă este friabil, un articol de lux de prisos și totuși foarte scump: „Săracul Ardeal, numai pentru această prostie câte mii de forinți ai irosit!”²⁵

Totuși, moda timpului a încurajat Transilvania secolului al 17-lea să fie preocupat de această „zădărnice” și să înființeze hute în trei zone – apoi să le dezvolte în secolele următoare ori să le mute în funcție de păduri – pe valea Oltului, pe Pământul Sașilor (Porumbac, Cumana, Arpașu de Sus, Ucea de Sus, Cârțișoara)²⁶, în Secuime (Valea Zălanului, Jimbor, Malnas, Micfalău, Bicsad, Covasna, Barcani, Crasna, Glăjărie, Borsec) și pe teritoriul „Partium”, în regiunea Arad-Bihor-Satu Mare-Maramureș, pe teritorii aflate dincolo de granițele Transilvaniei istorice (Voivozi, Săldăbagiu de Munte, Ardud, Buteasa, Beliu, Szelestye)²⁷.

Pe baza lucrării editate de Korabinsky în 1786, între 1711-1786 pe teritoriul Ungariei, funcționau 32 de hute de sticlă²⁸, în timp ce statistica lui Fényes din 1839 ne înființează despre 56 de hute funcționale în prima parte a secolului al 19-lea²⁹. Conform autorilor Bunta-Katona, dintre hutele fondate în Transilvania în secolul al 17-lea, singura care a persistat până la sfârșitul secolului al 19-lea a fost cea din Porumbacu, dintre cele fondate în secolul al 18-lea a funcționat până la sfârșitul secolului al 19-lea și

²⁰ idem. 17. ; Takáts Sándor: Magyar üveg, magyar üvegesek. Sticla maghiară, sticlari maghiari. In: Századok. Secole. XLI. Budapesta. 1907. p. 642.

²¹ Apor Péter: op.cit. p. 325.

²² idem. pp. 326–327.

²³ Apor Péter: op.cit p. 328.

²⁴ idem. p. 326.

²⁵ ibidem. pp. 329–330 .

²⁶ Veres, László: op.cit. Miskolc. 1989. p. 17.

²⁷ (Pe baza) Uo. és Bunta M. – Katona I.: op.cit. București. 1983. .

²⁸ Johann Matthyas Korabinsky: Geographisch – Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Bratislava. 1786.

²⁹ Fényes Elek: Magyar Országának s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapottja statisztikai és geographiai tekintetben. Ungaria și regiunile atașate; starea actuală în privința statisticilor și a geografiei. Pesta. 1839.

cea din Glăjărie; cele din Beliu și Bicsad au funcționat și după turnura secolului, iar urmașul glăjeriei din Szelestye, fabrica din Szelestyehuta, producea și în anii 1880, alături de manufactura din Pădurea Neagră, înființată în 1840³⁰. În Transilvania, alături de glăjerie din Porumbacu, în Valea Zălanului a fost o hută din secolul al 17-lea fondată de familia Kálnoky³¹, mai târziu familia Mikó a fost un fondator însemnat în zonă. Aceste ateliere de fabricare a sticlei au fost numite hute sau glăjerii până la sfârșitul secolului al 19-lea, rareori, în special după 1900 apare expresia de fabrică. În Transilvania prima apariție a denumirii glăjerie provine din 1573³², dar această denumire a fost utilizată și în secolul al 19-lea pentru atelierele de sticlărie cu structură de lemn. Aceasta trebuia deseori mutată, întrucât mai mult de câteva decenii nici o glăjerie nu putea persista în același loc, pentru că hutele au exploatat pădurile din zonă într-un timp foarte scurt. Să vedem exemplul Bicsadului: la sfârșitul secolului al 19-lea, începutul al 20-lea în 24 de ore s-au ars șase stânjieni de lemn, pentru ca materialul din recipientul de topire cu o capacitate de 400 de kg să fie topită în zece ore la temperatura potrivită ca să fie suflat. Czegő Zoltán, în articolul său publicat în „Reportajul săptămânii”, sub titlul „Cenuși de odinioară, focuri noi (Legenda fabricii de sticlă din Bicsad)”, scrie că după Kőváry László și conform persoanelor intervievate, huta din Bicsad fondată în 1763 a fost amintită numai sub denumirea de glăjerie. În anii 1970, bătrânii din Bicsad, își aduceau aminte de aspectul vechi al satului, cu dealuri împădurite și defrișate, suprafața pădurii s-a restrâns în măsură ce numărul porților din sat s-a înmulțit³³. Marea majoritate a teritoriului satului a fost pădure la origine. Acest fapt este dovedit de hărțile de epocă și susținut de mai multe mărturii din arhiva familiei Mikó-Rhédey, păstrate în Arhivele Naționale din Cluj Napoca. Din sursele documentare bogate reiese faptul că hutele din regiunea Trei Scaune au fost mutate în funcție de resursele de lemn, dar și un alt aspect, conform căruia între hutele familiilor nobiliare transilvănene exista o migrare a meșterilor. Faptul că în opinia publică persistă doar huta din Bicsad, se datorează probabil perioadei lungi de funcționare, aceasta situându-se cel mai aproape de zilele noastre; locurile anterioare au fost uitate, șterse din memorie și în multe cazuri radiate de pe fâșiile documentelor istorice, distrugând orice fel de indicii. În documentele de epocă apar doar sugerări incerte, referitoare la așezări mai vechi din istoria hutelor migratoare din regiunea Trei Scaune, cum ar fi spre exemplu: glăjăria din Malnaș, existența căreia este

susținută și de următoarea mărturie: Copie după foaia nr. 89 a unei conscripții datând din 21 ianuarie 1821, notat la jurământul depus de Kun Zsigmond și Pető József, despre moșiile lui Hídvégi Mikó Imre din Bodoc și Micfalău. Cei doi afirmă cu certitudine că în hotarul satului vechi dispărut, numit „Málnási Úveg Csűr” (Glăjăria din Malnaș), ori în jurul satului „Újfalu”³⁴, cei doi orfani³⁵ ai contelui Mikó György, dețineau moșii (în continuare fragmentul descrie hotarele, locurile învecinate domeniului. Traducerea însumează mesajul citatului, nu este traducere fidelă. N.trad.).

„Hídvégi Mikó Imre Úr Önagysága bodoki és mikó-újfalusi birtokairól – Kun Zsigmond és Pethő József Felső-Fejér megyei s Háromszéki assessor urak által 1821-ik év Január 21-én hiteles esketés mellett készített eredeti Conscripctio 89-ik lapjáról másolat. Ad 9-um Tudjuk bizonyosan, hogy itten a régi, már elpusztult úgynevezett Málnási Úveg Csűr nevezetű falu határán, vagy már az Újfalu környékében, vagyon a néhai M[é]l[tósá]gos Gróf Mikó György Úr két árváinak egy jó nagy kiterjedésű Eperjes nevezetű havassok[!], melyek szomszédja: napkeletről a torjai erdő, vagy az úgynevezett Szarhi mezőnek, tetején elmenő el, a Torja-hágója tetejéig; Napnyugotról az Olt vize folyamatja, Délről a nagy patak, a patakon túl pedig a M[é]l[tósá]gos Gróf Mikó Miklós Úr Ö N[agyméltósá]ga Szilós nevezetű nagy Havassa[!]. Ezekről a Zsombor patakán felmenve a Tatár útig, onnan a Kis Hegyes árnyéka szélén kikerekedve a mutató fához attól mindenütt az élen, vagy az úton ki egészen a Torja hágója tetejéig[...].”³⁶

Sticlăritul în regiunea Trei Scaune se practică de peste două secole în momentul în care Sovánka sosește în Transilvania. Despre debuturile meșteșugului însă nu deținem surse documentare de încredere, presupunem doar că în secolul al 17-lea – după exemplul hutei din valea Zălanului – conții Mikó se ocupă și ei de fabricarea sticlei, cândva la începutul anilor 1700 – eventual mai devreme – când teritoriul se află încă în posesia familiei Mikó și face parte din comitatul de Alba (mai târziu, între 1765-1876 Alba Superior). Presupunem că fabricarea sticlei sub egida familiei Mikó s-a desfășurat în mai multe zone din regiunea Trei Scaune. Conform legendei a debutat în localitățile Jimbor și Almaș, dar a existat glăjerie și la Malnaș, în hotarul satului Micfalău, ultima stație fiind la Bicsad. În legătură cu glăjerie din Malnaș ne-am informat mai devreme, iar despre colonizarea din Micfalău aflăm din mărturiile depuse pe 16 martie 1840 în fața tribunalului comitatului, executată în prezența a doi reprezentanți fideli ai tribunalului (Gyergyó Ujfalvi Soliom András și Pávai Vajna Ferentz), de către prim judele Maurer Mihály. (S-au adresat câte 9 întrebări celor 24 de martori, referitoare la moșiile și proprietarii localității Micfalău, respectiv la hotare și împrejurimi. N.trad.)

³⁰ Bunta, M. – Katona I.: op.cit. p. 112.

³¹ Takáts, Sándor: Magyar üveg, magyar üvegesek. Sticla maghiară, sticlari maghiari. In: Századok. Secole. 1907. p. 635.

³² Csiffáry, Gergely: op.cit. p. 127.

³³ Bunta, M. – Katona, I.: op.cim. p. 113. Conform autorilor huta a fost mutată la Bicsad în 1782, unde locuitorii localității, numărând 12 familii, au fost primii muncitori sticlari colonizați de pe dealul Jimbor. În 1860 statisticile numără 1091 de locuitori, în 1899 – 1695 de locuitori, în 1907 se numără 410 de case și 1971 de locuitori. În articolul lui din 1914, Czegő amintește 600 de porți.

³⁴ Aici se referă cu certitudine la Micfalău (Mikóújfalu)

³⁵ Cuvântul „doi” inserat ulterior cu același scris

³⁶ Fond 253. Arhiva familiei Mikó-Rhédey. Fasc. 130 (conține 31 folio) – Acte procesuale (1663-1896) I.A. Moșii din Transilvania – Moșia Micfalău (Mikóújfalu), Folio 3.

„Kérdések ezek valának: 1-o Ismerié a Tanú Nemes Felső Fejér Vármegyében fekvő Mikó Ujfalunak Birtokosait? S ha igen számlálja azokat elé név szerént.

2-o Tudja é a Tanú, hogy azok közül melyik Ősi Birto-
kos, és hányad részes? Ha tudja mondja meg.

3-or Számlálja elő a Tanú melyik Helységgel határos Mikó Ujfalú, és határa hol végződik?

4-er Emlékezike a Tanú arra, amikor Ujfaluba embe-
rek kezdettek telepedni? Ha igen mi okból, miokból mi
renddel, és miért nem telepített edgyik[!] Birtokos annyit
mind a másik?

5-örA megtelepedés előtt, hogy használták a Mikó
Ujfalusi Határt a Birtokosok?

6-or Hidvégi M[é]l[tósá]gos Gróf Nemes János Csás-
zári Királyi Camerariusnak Leopold jeles rend vitézzének
és Nemes F[első]. Fejér Vármegye Fő Ispányának[!] –
vagy Eldődeinek[!] mik voltak foglalásai? Azokat ki fog-
lalta el? Törvényelé vagy erőszakkal? S mi a mostani
birtoka?

7-er Kik foglalták az elé számlált Birtokosokon kívül
az Mikó Ujfalusi Határba – és mi utmodon[!]

8-or A Kortsomárlás Limitálva vagyoné? Ha igen mi-
kor, kiknek jelen létiben történt?Ha mint, hogy használják
a kortsomárlást a Birtokosok?

9-es A fellyebb[!] megnevezett Birtokosokon kívül
ki mikor foglalt az Ujfalusi Határba? És micsoda szín
alatt?³⁷

Citám răspunsurile date la aceste întrebări de către cel
mai vârstnic martor dintre cei 24 , Orosz Miklós din Mic-
falău, omul lui Mikó Miklós, în vârstă de 106 ani, el fiind
primul martor:

„1-söre A Kérdésben nevezett Mikó Ujfalusi Birtokos-
sait esmérem, Gróf Mikó Miklós, Gróf Mikó György és
Gróf Nemes János Ő n[agy]s[á]gokot. A 2-ra Gróf Mikó
Miklós Ő n[agy]s[á]ga volt á fej, mikor helyet, vagy ma-
kkot adtak el mindenkor Gróf Mikó Miklós Úrtól akud-
ták[!] – a 3-ra Nap Keletről szomszédos Torja, Futásfal-
va, Ikafalva, és a Csernátoni erdővel Délről Málnással
az úgynevezett Szál Dobos pataka, N[ap]. Nyugatról az
Olt vize – Északról a Zsombor pataka, mely elválasztja
a Bikszádi[!] Határtól – s a 4-re Ámikor ezen Mikó
Ujfalú nevet viselő falu épült, tudom a régi faluban, mely
Málnási Üveg Csürnek[!] neveztetett, hogy szállottak a
Sebesztyén eleje György[!], Karatson, és Puszkás Péter
tudom – az 5-re Semmit – a 6-ra Foglalásokat nem tudok
– Birtokát pedig Gróf Nemes János Úr Ő n[agy]s[á]gának
egy néhány Házból állót tudok – a 7-re Senki más a Birto-
kosokon kívül nem foglalt, a 8-ra A Kortsoma Limitálva
vayon, s a Grófok használlyák[!] – hogy ki jelenlétiben
limitáltatott azt nem tudom – a 9-re Ennek előtte a Grófok
emberei foglaltak az udvar engedelméből, s most egy da-
rab időtől fogva nem szabad.”³⁸

Din mărturie, reiese faptul că glăjeria din Malnaș a
fost înființată înaintea noii colonii, care va fi Micfalău,
dar aceasta din urmă poate fi și mai veche (decât Bicsad),
întrucât nici martorul de 106 de ani nu își aduce aminte
exact data colonizării și alții (care probabil nu aveau ne-
siguranțe în memorie cum eventual avea primul martor)
au declarat asemănător, dar își aduceau aminte de mutare,
deci trebuia să fi avut loc în perioada vieții lor, cu cel mult
50 de ani înaintea depunerii mărturiilor. Cel de-al doilea
martor, Nemét János din Micfalău, în vârstă de 67 ani,
omul conților Mikó György și Imre, mărturisește conform
credinței catolice, că „[...] despre stabilirea în locul Satu-
lui Vechi, nu știu, știu însă, că atunci când ne-am deplasat
aici [...] înainte de stabilire, am auzit de existența pădu-
rilor, după care conții din Olteni și Bodoc, au construit o
glăjerie, și până când s-a mutat de aici la Bicsad, cei doi
conți au folosit-o și astfel au început oamenii să se stabi-
lească după aceea [...] înainte cu acordul curților coloniștii
și-au ocupat câte un pic de loc – dar acum este interzis.”³⁹

Cel de-al treilea martor, Sebestyén Antal, în vârstă de 61
de ani, catolic și omul contelui Mikó Miklós, declară ur-
mătoarele: „[...] Stabilirea în locul Satului Vechi”⁴⁰ nu o
știu, știu însă că atunci, când ne-am deplasat aici (adică,
în locul Micfalăului de astăzi), [...] înainte de stabilire, am
auzit de existența pădurilor, după care conții din Olteni și
Bodoc, au construit o glăjerie, și până când s-a mutat de
aici la Bicsad, cei doi conți au folosit-o și astfel au început
oamenii să se stabilească[...]”⁴¹

Dacă acordăm credibilitate mărturiilor, atunci este si-
gur că înainte de Bicsad a funcționat producția de sticlă
la Malnaș, apoi în Micfalău, întrebarea rămâne, când a
debutat exact și până când a rămas într-un loc, respectiv în
celălalt loc. Cert este că pe harta primei ridicări topogra-
fice iozefine din 1768, poiana pădurii „Sombortöve” este
străbătută de râul Olt și „pârăul Sombor” are un debit mai
bogat (astăzi este uscat), dar localitatea situată la sud de
pârău „Officina Vitraria vel Üveg Csür” (adică Micfalăul
de astăzi) posedă deja biserică și moară, deci a fost înte-
meiată înainte de Bicsad, și se numără printre localitățile
de mărime medie. La nord-est de „Zsombor-töve” găsim
Bicsadul (Bükszad), care este jumătatea localității „Üveg
Csür” (glăjerie), și încă nu are biserică, a fost fondat deci
mai târziu decât localitatea denumită astăzi Micfalău (Mi-
kóújfalú), prezent pe hartă sub denumirea „Üveg Csür”
(glăjerie) și amintit în documente ca „Ujfalú”(Satul Nou).
Este probabil ca mutarea de la Micfalău la Bicsad nu a
desființat toate activitățile pe locul anterior și au trecut
chiar ani până când huta din Micfalău a fost cedată în în-
tregime.

Pe harta celei de-a doua ridicări topografice iozefine,
alături de denumirea „Bükszad”, apare în germană „Gla-
shütte”, adică inscripția cu sensul hută de sticlă; sub acest

³⁷ Fond 253. Arhivele familiei Mikó-Rhédey, Fasc. 132 (conține 42 fo-
lió) – Acte procesuale (1840-1893) I.A) Moșii din Transilvania – Mo-
șia Micfalău (Mikóújfalú) Folio 1 recto, verso.

³⁸ Fond 253. fasc.132/2

³⁹ idem.

⁴⁰ „Satul Vechi” era probabil Malnaș, în timp ce „Satul Nou” (Újfalú) era
Micfalău.

⁴¹ Fond. 253. Fasc. 132/3.

raport, în timpul întocmirii hărții (la mijlocul secolului al 19-lea), huta a funcționat cu certitudine la Bicsad. Obiectivele marcate pe această hartă, dovedesc existența activităților de fabricare a sticlei în zonă: la sud de Bicsad, pe valea Oltului, găsim localitatea sau mai bine zis colonia „Zsombor” (Jimbor) și în apropiere, la nord-est o moară de spargere a pietrei: „Kiesel Stampfe”, iar la nord-est de aceasta, în vecinătatea „Culmișului Almaș” găsim „Moara de pe strada tătar”, acestea fiind unități complementare indispensabile unei hute care funcționează corespunzător. Pe hartă mai figurează „Micó-Ujfalu” (Micfalău) străbătut de „pârâul Gerebenes”, la capătul dinspre Malnaș al localității funcționând „Moara Gerebenczi”, la sud de sat este „Bad Malnas”, adică Malnaș-Băi de astăzi, iar la sud de acesta satul „Malnaș”, străbătut de „pârâul Malnaș”. Conform legendei, Micfalău era denumit mai devreme Alsóüvegcsúr (Glăjăria de Jos), dacă acesta într-adevăr exista, trebuie să fi existat și Felsőüvegcsúr (Glăjăria de Sus). Întrebarea rămâne unde s-a situat acela? Putea fi în localitatea/colonia Jimbor de pe hartă, sau mai degrabă la Bicsad? Menționăm, că pe această hartă Jimbor se situează la o distanță aproximativ egală între Micfalău și Bicsad, și chiar dacă nu exista o hută, producerea sării de leșie sau spargerea pietrei într-o moară apropiată facilita funcționarea hutei. După exploatarea lemnului din păduri însă în a doua jumătate a secolului al 18-lea huta va fi mutată la Bicsad. Data stabilirii populației la Bicsad sau momentul migrării lor nu este atestată de surse documentare scrise, dar și autorii Bunta–Katona susțin ipoteza colonizării oamenilor de pe „Dealul Jimbor” la Bicsad, oamenii fiind muncitori sticlari⁴², astfel a treia locație poate fi chiar Jimbor. Conții au chemat meșteri sticlari germani, italieni și cehi pentru prelucrarea sticlei, după cum dovedesc și inscripțiile pietrelor funerare din cimitirul din Bicsad, dar și numele actuale din localitate, spre exemplu: Herbszt, Obermájer, Stekbauer, Müller, Pépel, Gyakomello, etc.

Datele referitoare la mutarea hutei sunt controversate, una din surse spune 1760, altul 1763⁴³, respectiv 1782⁴⁴, în timp ce o altă sursă vorbește de funcționarea hutei la Bicsad deja în 1750. Nagy Elek⁴⁵ susține la sfârșitul secolului al 19-lea, că cea mai veche fabrică din comitat a fost cea aflată în posesia moștenitorilor contelui Mikes Benedek (Zăbala, 24 aprilie 1819 – Cluj Napoca, 27 august 1878), fondată în 1763 prin colonizarea familiilor

de sticlari germani și cehi la huta de pe „Dealul Jimbor”. Aceste afirmații ale lui Nagy nu sunt chiar corecte, în-cât la Valea Zălanului huta a fost fondată mai devreme și funcționa încă în secolul al 19-lea; pădurile, moșiile familiei fondatoare Mikó, trec în posesia familiei Mikes prin căsătorie. Nagy continuă astfel: „Teritoriul pe care astăzi se situează Bicsadul și hotarele sale, erau acoperite atunci de pădurile conților Mikes, iar pentru exploatarea acestora s-a construit huta. De-a lungul timpului pădurile din jurul Dealului Jimbor au fost epuizate de fabrică și în urma acesteia a fost mutată în comuna Bicsad.” Dacă acordăm credibilitate acestor date publicate de Nagy, se conturează și a treia colonie de fabricare a sticlei în Trei Scaune: Jimbor, construit în 1763. Raportul camerei de industrie Târgu-Mureș, menționează în 1904, că huta a fost mutată la Bicsad în 1793⁴⁶, deci după 30 de ani de funcționare la Jimbor, perioadă acceptabilă și sub raportul exploatării pădurilor din zonă.

Cu toate că proprietarul pădurilor din jur, respectiv mentorul și fondatorul hutelor migratoare de pe aceste moșii a fost descendentul familiei Mikó, domeniile conților au trecut în proprietatea familiei Mikes deja la mijlocul secolului al 19-lea, prin căsătoria lui Mikes Benedek. Soția acestuia, Mikó Eszter, a avut grijă în continuare de glăjerie – atât din considerente financiare, cât și afective – și în ciuda stării de sănătate precare și-a propus dezvoltarea hutei din Bicsad. Din scrisoarea lui Mikó Eszter, adresată gazdei domeniului din Bicsad, Beke Sámuel, reiese că a construit și un alt cuptor, la care – trăind la Oradea și fiind la curent cu viața hutei din Beliu – are intenția de a aduce noi meșteri din Beliu, deoarece aceia „nu sunt domn germani” ci „meșteri de rând”, pricepuți în tehnici de gravare. Scrisoarea ne comunică următoarele: „Dragă Beke! Ne-am înțeles cu sora mea⁴⁷ și ea a primit Bicsadul, dar printr-un schimb mi-a revenit. Vă rog pe dumneavoastră, dragă Beke, având grijă de mult timp de moșii, cunoscând lipsurile și împrajurimile ei, să mă informați, ce ar fi de făcut, de reparat, și de câți bani ar fi nevoie pentru repararea glăjeriei și a altor bunuri, și ce sumă este depusă acum, din care – trebuie menționat că – jumătate aparține surorii mele, aceea sumă trebuie scăzută, astfel ca eu să știu câți⁴⁸ bani trebuie să depun eu, și dacă depun suma necesară, să știu cam ce câștig va aduce anual înafară de dobânzi și construirea unui cuptor nou, vă rog a mă informa în legătură cu acestea dar și opinia dumneavoastră, căci nu voi fi nerecunoscătoare față de dumneavoastră, și să mă informați ce fel de sticlă fabrică Uzésánek, căci aici, la huta din Beliu se produc sticle foarte bune și frumoase,” pe care le-am văzut la fața locului și sunt gravori foarte buni, pe care – atât pe cel care gravează, cât și pe cel care smălțuiește – îi pot aduce fără nici un sacrificiu, și sunt meșteri de rând, nu niște domni germani (...) să-mi scrieți părerea și opinia dumneavoa-

⁴² Bunta, M.–Katona, I.: op.cit. p.113.

⁴³ Ifj. Nagy, Elek: A búkszádi üveggyár. Fabrica de sticlă din Bicsad. In: Háromszék Vármegye. Comitatul Trei Scaune. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Volum omagial cu ocazia a o mie de ani de existență a Ungariei (Red.) Posta, József. Sfântul Gheorghe. 1899. p.177.; Telekes, Simon: Üvegiparunk. Industria de sticlă. Budapesta. 1895. 190. Autorul datează construirea fabricii din Bicsad la 1763, cu 20 de recipiente, enumerând sticle comune, cizelate și sticle burtoase ca și produse ale fabricii lui Mikes Benedek.

⁴⁴ Bunta, M. – Katona, I.: op.cit. p. 113. În acest an, 1782, au trăit doar 12 familii la Bicsad, însă până în 1860, numărul locuitorilor a crescut la 1091. În 1899 s-au consemnat 1695 de suflete, iar în 1907 s-au numărat 410 de case și 1971 de locuitori.

⁴⁵ Nagy Elek jr.: op.cit.p.177.

⁴⁶ Raporturile camerei de industrie Târgu-Mureș. Târgu-Mureș. 1904. p.69.

⁴⁷ Soția lui Wesselényi József, născută baroana Mikó Anna

⁴⁸ ultimul cuvânt fiind tras

tră în legătură cu acestea la fel și situația Prediumului aflat pe mâna dumată, ce s-a întâmplat, dacă l-ați vândut lui Mikó Imre sau vă aparține în continuare.

Cei 850 de penghei am preluat la poșta din Oradea din ultima scrisoare, dumneata scrii, că nu poți trimite mai mulți bani acum, doar mai târziu, [...].⁴⁹ În corespondențele ulterioare cu gazda din Bicsad nu găsim date noi referitoare la funcționarea glăjeriei sau la calitatea și forma obiectelor produse, decât trimiterea în timp a veniturilor. Am găsit în schimb în arhivele Muzeului Național Maghiar o scrisoare referitoare la calitatea pieselor de sticlă, pe baza căreia am îmbogățit lista produselor speciale ale fabricii din Bicsad cu date valoroase. O copie a conținutului scrisorii cu numărul 23/902 este păstrată și în arhivele Muzeului Național Secuiesc, care relatează despre o donație oferită de „Centrul Maghiar de Ornitologie” directorului Muzeului, Szalay Imre: un obiect realizat la glăjerie din Bicsad: „[...] am onoarea de a oferi pe această cale un buciom de sticlă. Aceste buciome au fost realizate la Bicsad și erau foarte populare datorită sunetului frumos; întrucât huta din Bicsad a dat faliment, aceste buciome nu se mai fabrică. Tubul în formă de pânne s-a ciobit pe mâna ciobanului. Cornul a fost adus de către domnul profesor Pungár Gyula, de la „M.O.K.”, din coliba unui cioban din Malnaș în 1898. Budapesta, 26. februarie 1902, Herman Otto, director „M. O. K.” Muzeu Național Maghiar ia următoarele măsuri legate de buciom: „Direcțiunea Muzeului N. M. [...] prezenta se trimite cu cerere de retrocedare în vederea luării noilor măsuri și a inventarierii buciomului de sticlă directorului de la secția de etnografie. 1 buc. Budapesta, 26. II. 1902. ștampilă. director Szalay „... „Am preluat obiectul și a fost luat în inventar sub nr. 34.831; întrucât pe baza scrisorii nu se știe dacă obiectul a intrat în posesia muzeului prin donație sau altfel, nu pot propune trimiterea unei scrisori de mulțumire. Budapesta, 7. III. 1902. Dr. Jankó János.” Din această corespondență am aflat, că – în ciuda faptului că funcționarea fabricii a întâmpinat greutăți la turnura secolelor – totuși s-au fabricat piese speciale, cum ar fi instrumentele de muzică: fluier, buciome. Probabil crearea acestor piese cu destinații atât de speciale a condus la recunoașterea importanței fabricii din Bicsad, întrucât guvernul de atunci a înzestrat-o cu titlul de „Fabrică de sticlă regală brevetată”, în ciuda faptului, că la sfârșitul anilor 1800 a suferit mai multe lovituri: la 3 aprilie 1885 s-a ars întreaga fabrică, dar s-a reconstruit îndată și a fost prevăzută cu instalații mai moderne⁵⁰. Mai târziu, datorită concurențelor străine a intrat în declin și în 1897 producția a fost oprită de către Mikes Ármin, care a demontat cuptoarele și a folosit clădirea fabricii ca acaret.

La sfârșitul secolului, în 1899, fabrica ajunge la o nouă cotitură: se reia producția și se pregătește din nou

materialul sticlei în două cuptoare, iar piesele finite vor fi șlefuite, cizelate cu tocile cu aburi și pictate în ateliere special amenajate conform cerințelor vremii. În această vreme fabrica a prelucrat în jur de 40 de vagoane de materie brută, din care: 15 de vagoane de sodă, 2 vagoane de leșie, 2 vagoane de var, 3 vagoane de lut, 15 vagoane de nisip de cuarț de Hohenbocka și 3 vagoane de sfărâmituri de sticlă. Pentru topire și funcționarea instalațiilor s-au consumat anual 4000 m³ de lemn de fag. Soda a fost adusă din Bosnia, leșia din Cehia, varul din Vadul Crișului, județul Bihor, iar nisipul de cuarț din localitatea moravă Hohenbocka și din comitatul Ciucului. Producția anuală a sporit la acea vreme la 100000 de forinți. Produsele fabricii – valorificate pe piețele din Ungaria, România și Bulgaria – au fost în special sticle de apă minerală și bere, sticle burtoase comune, pahare și alte obiecte de sticlă de uz gospodăresc, seturi de băut și de masă „cizelate și pictate în stil maghiar”. Lucrau în acea vreme în jur de 60–80 de muncitori, descendenți ai familiilor colonizate mai devreme care s-au maghiarizat până la sfârșitul secolului, doar numele mărturisind proveniența lor. Salarul lor a fost 20 de creițari pe unitate, ori calculat pe bucăți⁵¹. Conducătorii, directorii tehnici ai fabricii au fost: între 1848-1881 Szócs Mihály, între 1881-1893 Dousa József, între 1893-1894 Rozanek József, iar din 1895 a fost Albertini Géza, cel care și în timpul activității lui Sovánka a propus promovarea, afirmarea produselor din Bicsad în competițiile de pe piață⁵². Competitivitatea fabricii din Bicsad a fost îngreunată de faptul că atât materiile brute, cât și produsele finite erau transportate de la Bicsad la Brașov (60 de km) „pe axă”, adică pe care. În 1897 s-au finalizat lucrările de construcție ale căii ferate Miercurea Ciuc–Sfântul Gheorghe–Brașov, fabrica trece într-o situație mai avantajoasă în care va dovedi un avânt brusc⁵³; însă după câțiva ani produsele străine vor invada Transilvania pe aceeași cale ferată și vor devia producția autohtonă de sticlă pe calea declinului.

Într-un raport al camerei de comerț și industrie Brașov din perioada 1880–1884 citim, că dintre cele unsprezece hute existente cândva în Transilvania, doar „trei prezintă producție mai intensă”. Acestea aparțin moștenitorilor lui Mikes Benedek la Bicsad, lui Porche Emil la Avrig⁵⁴ și comunității Ditrău-Lăzarea la Borsec⁵⁵. Conform raportului cameral, Bicsadul prezintă cea mai mare producție în ceea

⁵¹ idem

⁵² Bunta, M.–Katona, I.: op.cit. p. 114.

⁵³ Nagy, Elek jr.: A bükszádi üveggyár. Fabrica de sticlă din Bicsad. In: Háromszék Vármegye. Comitatul Trei Scaune. Emlékkönyv Magyarországi ezeréves fennállása ünnepére. Volum omagial cu ocazia a omie de ani de existență a Ungariei (Red.) Posta József. Sfântul Gheorghe. 1899. p. 177.

⁵⁴ Raportul Camerei de Comerț și Industrie Brașov, despre relațiilor industriale, comerciale și de circulație de pe teritoriul Camerei (sud-estul Transilvaniei) în anii 1880–1884. Brașov. 1886. 116. (Porche Emil aprovizionează teritoriul Transilvaniei cu sticlă de lampă și produce sigle de acoperire din placă de sticlă verzuie (la preț de 35 de creițari) și albă (45 de creițari).

⁵⁵ idem. Brașov. 1886. p.115.

⁴⁹ Născută contesa Mikó Eszter. Fond 253. Arhivele familiei Mikó-Rhédely. Fasc. 23 (conține 28 de folii) – Acte procesuale, scrisori (1852-1903) I.A) Moșii din Transilvania – Moșia Bicsad (Sepsibükszád). Folio 3.

⁵⁰ Nagy, Elek jr.: op.cit. p.177.

ce privește sticla comună de uz casnic și placa de sticlă, fiind urmată de hutele din Arpașu de Sus și Porumbacu, acestea funcționează doar câteva luni pe an, dar „produc sticlă bună, veche, de calitate medie”, vândută cândva în proporție mare în România, dar sticla din Ungaria și Belgia a expulzat-o de pe piață. La Borsec se fabrică în exclusivitate acea „butelcă de sticlă”, în care se toarnă „apa acră”, succesul ei consta în producerea sticlelor de apă minerală de 1 litru de formă regulată, mai bune⁵⁶.

În a doua jumătate a secolului al 19-lea, în partea sud-estică a Transilvaniei, au existat opt fabrici de sticlă: includem aici și zona Făgărașului, la Porumbacu, Cârțișoara, Arpașu de Sus, în zona Trei Scaune la Barcani lângă Zagon, Crasna (denumiri anterioare „colonie”, „glăjerie”), Bicsad, în comitatul Ciucului la Borsec, în comitatul Mureș-Turda la Gurghiu. Aceasta din urmă nu mai funcționa în 1884. Demnă de menționat este și fabrica din Valea Zălanului, care a funcționat până în 1860, respectiv huta din Barzașu/Apa Roșie, care a existat încă în 1870; prima s-a desființat datorită lipsei de lemn, cea din urmă datorită condițiilor grele de circulație⁵⁷. La pragul turnurii dintre secole hutele au fost amenințate de desființare – în afară de cele din Bicsad și Borsec (prima deținea încă resurse de lemn, cea de-a doua funcționa cu cărbunele achiziționat de la mina din Ditrău-Borsec) – deoarece producția se desfășura la un nivel primitiv, cu pregătire profesională lacunară, și se fabrica doar sticlă dură, deoarece nisipul de cuarț fin⁵⁸ nu se găsea în cantitate suficientă în Secuime. Printre factorii care au determinat declinul producției de sticlă, se numără și scăderea cantităților de marfă introduse în România datorită taxelor vamale ridicate și de asemenea concurența apărută prin înființarea fabricii de sticlă din Azuga în 1830 pe Valea Prahovei, situată direct lângă calea ferată, fabrică bine echipată și sprijinită de stat. Să nu mai vorbim de avalanșa de produse străine ieftine, respectiv de plăcile de sticlă ale fabricilor mai performante de dincolo de Piatra Craiului și de articole de sticlărie mai fine, toate la un loc micșorând rolul „sticlarilor”⁵⁹ locali.

Fierberea potasei⁶⁰, indispensabilă fabricării sticlei, s-a răspândit în teritoriu începând cu 1850, centrele principale ale antreprenorilor au fost: Vârghiș, Sfântul Gheorghe,

⁵⁶ ibidem. p. 116.

⁵⁷ Nagy Gyula: A Székelyföld közigazdasági szerepéről és hivatásáról hazánkban, különös tekintettel az erdőszetre. Despre rolul și menirea economică a Secuimii în țara noastră, cu atenție deosebită la silvicultură. In: A Székely Művelődési és Gazdasági Egylet Marosvásárhelytől 1884. évi szeptember hó 25-én tartott nagygyűlésének EMLÉKKÖNYVE. Volum omagial al mării reuniuni ai Asociației Culturale și Agricole a Secuilor, susținută la Târgu-Mureș pe 25. septembrie 1884. Târgu-Mureș. 1884. p. 61.

⁵⁸ Nagy Gyula: op.cit. 58. Sunt mai speciale cuarțul de culoarea cenușii de lângă Malnaș, cuarțul albastru închis de origine vulcanică din „Rika”, calcarul cu aspect de marmură, etc, care până în 1884. s-au prelucrat pentru producție autohtonă numai de către italieni.

⁵⁹ idem. p. 61–62. Sticlarii erau acei secui de la țară, care mergeau din casă-n casă, din sat în sat, și își vindeau produsele, plăcile de sticlă achiziționate din fabricile de mai sus, strigând „geamuri”.

⁶⁰ Jakó Zsigmond: A magyarpatoki és kalini hamuzsír-huta története. Istoria hutelor de potasă din Valea Ungurului și Călina. București. 1956.

Zagon, Târgu Secuiesc, Sângeorgiu de Pădure, Cristuru Secuiesc. S-au fabricat 2000 de chintale vienezee anual, un chintal valorând 12–13 de forinți, însă din 1878 se aducea fără taxe vamale potasa ieftină din Germania, piața autohtonă fiind defavorizată⁶¹.

Funcționarea hutei din Bicsad nu a fost lipsită de piedici pe parcursul secolului al 20-lea în lumina evenimentelor și proceselor economice amintite. Ultima înflorire a fabricii se consemnează începând cu anul 1907 – când o firmă engleză construiește coșul de fabrică înalt de 30 de metri – și se menține până în 1914, izbucnirea primului război mondial, respectiv până în 1915 conform altor opinii. Această ultimă înflorire se leagă de numele lui Sovánka István, cel care la apogeul recunoașterii și cinstirii profesionale, în 1907 lucrează în regiunea Trei Scaune în funcția de conducător artistic al hutei din Bicsad.

Viața lui Sovánka István János

Artistul sticlar s-a născut în sudul Slovaciei, la Liptószentmiklós pe 26 decembrie 1858, într-o familie de agricultori⁶² și a decedat la vârsta de 86 de ani, pe 23 februarie 1944 la Bicsad. Este înmormântat în cimitirul din Bicsad, având o piatră funerară sculptată. La începutul studiilor frecventa cursurile școlii din Zayugroc, conduse de un profesor german pe nume Hann. S-a remarcat deja ca școlar, desenând-o pe soția împăratului Francisc Iosif cel I, regina Elisabeta în mărime naturală, sculptând și o ramă pentru tablou. Pentru acest lucru a fost răsplătit cu bani și cu un cojocel⁶³. și-a început studiile de sculptură între 1875–1880 – a fost coleg cu Fadrusz János – apoi le-a continuat în atelierul lui Zala György. După terminarea studiilor, primul său loc de muncă a fost fabrica din Zayugroc, unde sculptau bastoane și pipe de lemn pe bază de fotografii, la comandă pentru străini⁶⁴. Din această fabrică s-a mutat în 1881 la fabrica de sticlă din Zayugroc în calitate de desenator. Aici a creat timp de peste două decenii, a devenit proiectantul fabricii și de această perioadă se leagă cele mai valoroase piese de sticlă ale creației sale. Anul debutului la fabrica din Zayugroc este și anul căsătoriei sale: pe 7 iunie 1881 a luat-o de soție pe Holkó Hermina, având împreună 8 copii, din care patru au decedat la vârstă de bebeluș. Copiii maturizați au moștenit o îndemănare bună: Stefánia a pictat, Rudolf era preocupat de sticlă, apoi s-a apucat de fabricarea și comercializarea jucăriilor,

⁶¹ Nagy, Gyula: op. cit. p. 83. Potasa locală a ajuns pe piețele din Brașov și Odorheiu Secuiesc, dar și la Viena; dacă era produsă din fag, și era de culoare albă, costa 20-21 de forinți, iar potasa albăstruie (de casă) costa 16-17 de forinți/chintal.

⁶² Afirmația cuplului de autori Bunta M.–Katona I., conform căreia Sovánka ar fi fost un copil adoptat (vezi: op. cit. p. 118.) este negată atât de nepoata lui Sovánka, doamna Fogarasi Sovánka Hajnalka, cât și certificatele și extrasele de căsătorie. Mulțumesc pe această cale ajutorul lui Kocs János, acordat la clarificarea datelor referitoare la familie, respectiv activitatea lui binecuvântată cu talent urmăritor de neprețuit, depusă în realizarea arborelui genealogic.

⁶³ Comunicat de către nepoata sa, doamna Fogarasi Sovánka Hajnalka

⁶⁴ idem

Hermina s-a remarcat în broderie, iar Károly, studiind la Budapesta, la Bruxelles, apoi la Paris, a devenit un pictor și sculptor remarcabil, recunoscut în Germania⁶⁵.

În cariera lui Sovánka a reprezentat un eveniment decisiv concursul pentru grupul statuar Mátyás din Cluj Napoca⁶⁶, lucra de multă vreme în calitate de proiectant al fabricii de sticlă din Zayugroc, când se lasă pradă primei pasiuni, sculpturii și participă la concurs în 1893. După cum bine știm concursul a fost câștigat de Fadrusz János. Cu toate că lucrarea lui Sovánka a fost premiata și pe lângă o sumă de bani a primit și critici pozitive pe paginile ziarelor „Kolozsvar” și „Erdélyi Híradó” în prima săptămână a lunii mai 1894, el totuși l-a înregistrat ca un eșec, consacându-și marea majoritate a vieții artei sticlăritului. Eșecul înregistrat în domeniul sculpturii monumentale tridimensionale i-a îndreptat viața către arta sticlăritului, în care a obținut până la urmă un succes de proporții.

Dintre hutele de sticlă din sudul Slovaciei cea din Zayugroc a fost cea mai performantă, ridicându-se și prin instalațiile tehnice peste celelalte fabrici ale regiunii. Produsele fabricii erau cunoscute și recunoscute pe plan mondial: sticlele fabricii Schreiber au ajuns în Italia, Japonia, Franța, chiar și în America de Nord. Sovánka a avut deci posibilitatea de a lucra în această fabrică în condiții prielnice la producerea pieselor artistice de standard european. Primul său succes l-a obținut în 1896 la expoziția milenară, cu o cristelniță formată din cinci piese, având o înălțime de aproape doi metri, scenele biblice de pe ea au fost colorate în roșu-rubiniu. Cristelnița este și în zilele noastre o piesă valoroasă a Muzeului de Arte Aplicate din Budapesta. După decesul în 1902 al austriacului Josef Schreiber, proprietarul fabricii, Sovánka nu a rămas mult timp la Zayugroc, întrucât în 1904 s-a mutat deja la fabrica Societății „Egyesült Magyarhoni Üveggyárak” din Újantálvölgy⁶⁷, unde a lucrat o perioadă scurtă de aproape trei ani. A urmat ultima stație Secuimea, unde s-a mutat împreună cu soția și doi copii: Rudolf și Stefánia, în timp ce Hermina a rămas în sudul Slovaciei cu soțul ei, iar Károly s-a stabilit în urma studiilor la Östringen.

Sovánka, experimentând în fabrica Schreiber, a utilizat cu succes un aliaj al orientărilor stilistice promovate de atelierul Griegl, de americanul Louis Comfort Tiffany (1848–1933) și de francezul Emile Gallé (1846–1904), astfel, încât a operat cu metode mixte personalizate, utilizând în creațiile sale și tehnica irizării, legată de numele lui Pantocsek Valentin Leó (1812–1893). Inspirat de luciul de perla al sticlelor romane, Pantocsek⁶⁸ a experimentat în manufactura din Zlatno, apoi a utilizat cu succes ceea ce natura a creat mai devreme: modificările provocate de minerale pe sticlă, adică luciul de perla ar-

tificial obținut pe suprafața sticlei. Printre pionierii sticlei irizante, al emailurilor care își schimbă culoarea, găsim și lucrările lui Sovánka István, care a creat atât obiecte de uz cât și piese decorative. Sovánka a obținut succese pe plan internațional nu numai prin tehnici noi – cum ar fi spre exemplu sticla irizantă, sticla cu intarsie, incrustații, sticla laminată, sau an. sticlă „kamea” – dar și prin zestrea ornamentală individuală, specifică. A utilizat în lucrările sale un aliaj al istorismului cu caracteristici Art Nouveau, creând piese decorate în stil romantic-național, uneori cu influențe de artă populară, nelipsind zestrele de motive ale stilului renascentist și baroc. Influența stilului baroc se remarcă și pe puținele tablouri păstrate; picturile de inspirație proprie reflectă religiozitatea deplină a stilului, alături de o naivitate profană a compozițiilor, portretelor și o iradiație afectivă. Stilul său în pictură este asemănător celui din domeniul artei sticlăritului: fără o unitate caracteristică, este interesat de stiluri variate, de arta mai multor continente, face experimente, atât în tehnică cât și în lumea culorilor și a diferitelor tonalități sau a pensulației. și-a găsit sursă de inspirație în viața de zi cu zi, într-o expresie radiantă a unui chip de femeie, plină de evlavie religioasă, sau chiar un chip melancolic; nici situațiile speciale (cum ar fi simbolistica surzilor de ex.) nu i-au ocolit atenția, sau un peisaj furtunos, tema gravurilor japoneze, aflate la modă la turnura secolelor, toate acestea constituiesc posibilități de căutare, experimentare în pictura sa, poate că în primul rând pentru propria sa distracție, în timpul găsirii liniștei și a calmului.

În primii ani ai secolului al 20-lea este un participant fidel al expozițiilor de seamă cu piese de artă din sticlă, unde prezența sa nu numai că a stârnit ecouri pozitive dar a fost și răsplătită. La expoziția mondială din Torino în 1902 a obținut „Diplomă de merit”, în 1904 a fost laureat cu medalia de aur la expoziția mondială din Saint Louis, în același timp s-a prezentat cu sticle irizante și la expoziția tradițională de Crăciun la Budapesta. O nouă stație pe calea succesului a urmat la Milano, unde lucrările sale au fost premiate cu medalie de aur în 1906⁶⁹, la sfârșitul aceluiași an îl găsim deja la Bicsad, izolat de provocările meseriei și ale criticilor. De la această dată nu se mai prezintă la expoziții și nu se mai exprimă nici criticii în privința lui. Sovánka se retrage? Nu. Lucrează în tăcere pentru a dezvolta, a înălța o fabrică de sticlă de la pragul desființării. În 1907 Sovánka István arendează de la Mikes Ármin fabrica de sticlă din Bicsad împreună cu alți doi colegi: Császár István (ginerele de mai târziu al lui Sovánka, soțul fiicei sale Stefánia) și Albertini Géza. Conducătorul producției este acel grup de specialiști format din patru membre, în care chimist este Bolvári Ambrus, mecanic este Lénárt József, Schmidt Lajos fiind gravor iar Sovánka István are rol de proiectant, designer și decorator. În timpul lui Sovánka fabrica de sticlă din Bicsad producea pahare cizelate, gravate, emailate și turnate în forme, sticle pentru lapte și apă minerală, borcane, urcioare, cane,

⁶⁵ ibidem

⁶⁶ Bunta, M.–Katona, I: op. cit. p.119.

⁶⁷ Varga, Vera: Az üveg jelentése. Semnificația sticlei. Budapesta. 2002.

⁶⁸ Varga, Vera: Az irizáló üveg. Sticla irizantă. In: Művészet. Artă. 1988/4.

⁶⁹ Bunta, M.–Katona, I. op. cit. p.121.

ploșcă, corpuri de iluminat, prese pentru hârtie, geamuri, lupe, călimare, farfurii, vase, sticlute farmaceutice și pentru parfumuri, seturi de băut. Anii petrecuși de Sovánka la Bicsad dovedesc că în Transilvania începutului de secol 20, aici s-a produs sticla decorativă cea mai apropiată de exigențele, pretențiile estetice ale vremii.

Odată cu închiderea hutei, legăturile lui Sovánka cu arta sticlăriei sunt întrerupte definitiv, în anii rămași din viață va fi preocupat de fotografie, de cioplirea statuilor de lemn și a jucăriilor de copii, de pictură. A realizat de asemenea piese de mobilier de dimensiuni mici și obiecte uzuale. Alături de sfeșnice, figuri de șah, candelabre, s-a păstrat un birou sculptat în stil neorenescentist pentru un dascăl din Malnaș, care la urmă nu a fost capabil să-l plătească. Biroul a ajuns mai târziu în posesia lui Török Áron care a depus obiectul valoros la Muzeul Național Secuiesc, astfel piesa a rămas în instituția noastră și după demontarea expoziției.

Atelierul de jucării pentru copii al lui Sovánka – organizat la Bicsad – în anii 1920, a servit drept sursă pentru întreținerea familiei. A primit comenzi din întreaga țară, în special cu ocazia sărbătorilor de Crăciun și Paști. Jucăriile sale au ajuns înafara Secuimii la Timișoara, Arad, Miercurea Ciuc, Sibiu, Târgu-Mureș, București, Sighișoara, Cluj Napoca, Brașov, Borsec, Gheorgheni, în mod curios chiar și la Ploiești, Câmpina și Lupeni au crescut copii cu jucării făurite de Sovánka. Multitudinea jucăriilor a fost dictată de pretențiile pieței și de exigența și ingeniozitatea proiectantului, dând viață la felurite jucării, cum ar fi calul de lemn, gâsca de lemn, pisica rostogolindu-se pe roți, car pentru transportat sticle de apă minerală, sau tren cu mai multe vagoane. Majoritatea jucăriilor au fost mobile: de ex. mâinile și picioarele bufonului se mișcau pe o sfoară, sau nuiaua fetei ce îndruma găștele se mișca odată cu aripile păsărilor, îndată ce jucăria fixată pe roți a fost trasă de o sfoară. Creatorul de jucării pentru copii, Sovánka, a rămas același artist modest, dar șiret, care a fost în calitate de artist, designer sărbătorit; un „geniu” individual, unic în execuție, realizând articole puține, dar frumoase, de calitate superioară și ireproșabilă, care în 1928 scrie unui client nerăbdător și nesățios, următoarele: „Eu nu am fabrică, doar un atelier de făurit articole de jucărie, în care se realizează jucării pentru copii de prim rang din lemn”. Tradiția fabricării jucăriilor de lemn a fost continuată de fiul lui Sovánka István, Rudolf, care alături de îmbutelierea apei minerale la Arcuș, fabrica într-un atelier special amenajat jucării de lemn – binecunoscute de la Bicsad – completând producția cu articole noi, dictate de modă. Atelierul a funcționat mai târziu pentru o perioadă mai scurtă și la Sfântul Gheorghe.

Cele mai multe produse de sticlă realizate în fabrica din Bicsad au ajuns la Muzeul Național Secuiesc în anul 1936, printre acestea se numără multe piese realizate și donate de Sovánka István. Dar se găsesc piese din perioada premergătoare sosirii lui Sovánka la Bicsad, donate de el sau cumpărate de Muzeu, obiecte de sticlă și echi-

pamente, care îmbogățesc cunoștințele noastre despre fabrică și istoria lui. Toate acestea, alături de obiectele aflate în posesia descendenților familiei, dovedesc faptul, că Sovánka a realizat piese de sticlă laminate, gravate, cu suprafață mată și la Bicsad, dar cu siguranță sunt unele aduse din Zayugroc sau de la fabrica din Újantál-völgy. La expoziție alături de obiectele uzuale, seturi de băut produse în serii mai mari, decorate prin email colorat, gravare și decoruri florale, au fost prezentate vase și lămpi mate, sau chiar cizelate, laminate, decorate prin hialografie, sau irizante, respectiv crăpate. Lucrările de sticlărie ale lui Sovánka reflectă natura, se inspiră din lumea vegetației, alături de peisaje apar scene din viața de zi cu zi a satului, și toate acestea nu numai pe schițele sau tablourile sale, observăm și pe o vază expusă ne-terminată, donată colecției de istorie cu mult timp după închiderea fabricii, un stol de găște. Vizitatorii au avut ocazia de a admira mai mult de 100 de piese de sticlă, fotografiile arhive, desene, picturi, sculpturi și jucării vechi de peste 80 de ani, care funcționează și astăzi. Majoritatea obiectelor expuse au fost realizate de Sovánka István sau făceau parte din viața lui de zi cu zi. Alături de piese de sticlă decorate cu tehnici variate: irizate, stratificate și emailate, am expus statui necunoscute, desene de creion, copiile a două tablouri pictate de Xavier della Gatta din 1818, pictura proprie cu titlul „Fată cântând la vioară” – creată după închiderea manufacturii de sticlă din Bicsad – pe instrumentul fetei cu pălărie de paie se reflectă mesajul sobru al războiului. Artistul multilateral a fost bine cunoscut și recunoscut de contemporanii săi, totuși activitatea lui a fost călăuzită de modestie, de aceea și probabil datorită deplasărilor repetate, valoroasele piese, fragmentele creației sale au rămas în locul în care tocmai trăia, astfel despre arta lui nu s-a întocmit o sinteză până astăzi.

Printre aporturile expoziției amintesc acele activități, programe de pedagogie muzeală inedite, prin care am mobilizat copiii și tinerii de la grădiniță prin școala elementară până la liceu, inspirându-ne în exclusivitate din arta și jucăriile lui Sovánka. Am organizat – cu ajutorul jucăriilor mobile reconstruite și reconstituite, prin jucării puzzle, reprezentând jucării arhive, inspirându-ne din caietul lui de schițe și obiecte decorate cu motive vegetale, zoomorfe, – activități, ce au fost fructificate ulterior de Muzeu în repetate rânduri. Amintim doar două ocazii: la ziua muzeelor de 1 mai, eveniment organizat de Muzeul Național Maghiar în primăvara anului 2010 și zilele maghiare ale Clujului în vara aceluiași ani. Nu trebuie să uităm un detaliu ce susține succesul expoziției, și anume acela, că – după ani buni – copiii reveniți la Muzeu cu alte ocazii, la alte expoziții, cer jucăriile lui Sovánka, pentru că se jucau atât de bine cu ele. Este demn de menționat atitudinea pozitivă a locuitorilor din oraș și din împrejurimi, și faptul că datorită expoziției, colecția noastră de istorie s-a îmbogățit cu un birou sculptat de Sovánka.

Nu în ultimul rând, ne bucură faptul, că prin reconstituirea activității lui Sovánka din Transilvania, am umplut

un gol, ne-am familiarizat cu elementele necunoscute ale artei sale pe care am reușit să le arătăm și vizitatorilor.

Hajnalka Barabás

Istoric de artă

Mobil: +40-724-278407

E-mail: hajnalba@yahoo.com

BIBLIOGRAFIE

- ALTORJAI B. APOR, Péter: *Metamorphosis Transylvaniae, avagy Az erdélyi régi szokások és rendtartások, az kik voltak s múltanak, s újak származtanak. (Metamorphosis Transylvaniae, ori Obiceiuri și datini vechi din Transilvania, cei care au fost, și cei noi ce au urmat)* (publicat de) Kazinczy Gábor. Pest, 1863.
- BÁRDOS, József: *Az üvegipar. Hivatalos jelentés a budapesti 1885. évi országos általános kiállításról. (Industria sticlăriei. Raport oficial de la expoziția națională generală din Budapesta, din anul 1885).* Budapesta, 1886.
- BINDER, Pál: *XVI. századi üveghuták Erdélyben. (Hute de sticlă de secol 16. în Transilvania).* In: *Manufaktúrák Magyarországon II. Industria et Societas 1., Manufacturi în Ungaria II. Industria et Societas 1.* (ed.) Német Györgyi. Miskolc, 1994.
- BORSOS, Béla: *Régi Magyar üvegművészet. (Arta veche a sticlăritului maghiar)* Budapesta, 1965.
- BORSOS, Béla: *A magyar üvegművesség. (Arta sticlăritului maghiar)* Budapesta, 1974.
- BUNTA, Magdalena: *Contribuții la studiul produselor artistice ale glăjăriei de la Porumbac (sec. XVII – XVIII).* In: *Acta Musei Napocensis XVII.* Cluj-Napoca, 1980.
- BUNTA, Magda – KATONA Imre: *Az erdélyi üvegművesség a századfordulőig. (Arta sticlăritului transilvănean până la pragul secolului XX.)* București, 1983.
- CSEHACSEK Vilmos – SCHILL, Gusztáv: *A magyarországi üvegyárak és kereskedők címtára (Catalogul fabricilor și negustorilor sticlari din Ungaria).* Budapesta, 1903.
- CSEREY, Zoltán: *Üvegyártás Háromszéken a 17–20. században. (Fabricarea sticlei în regiunea Trei Scaune în secolele 17–20.)* In: *Manufaktúrák Magyarországon II. (Manufacturi din Ungaria II.) Industria et Societas 1.* Ed. Németh Györgyi, Miskolc.
- CSEREY, Zoltán: *Százötven éve született Sovánka István. Az üvegművész emlékére. (150 de ani de la nașterea lui Sovánka István. În memoria artistului sticlar).* In: *Háromszék, 17. decembrie 2008. Sfântu-Gheorghe.*
- CSIFFÁRY, Gergely: *Magyarország üvegipara 1920-ig (Industria sticlăriei din Ungaria până în 1920).* Eger, 2006.
- DIVALD, Kornél: *Az üveg. (Sticla)* In: *Az Iparművészet könyve III. (Cartea artelor aplicate),* (red.) Ráth György. Budapest, 1912.
- FÉNYES, Elek: *Magyar Országának s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben (Ungaria și regiunile atașate; starea actuală în privința statisticilor și a geografiei).* Pest, 1839.
- FULGA, Ligia: *Sticla transilvăneană în secolele XVII–XVIII. Soluții tehnice, tendințe artistice.* București, 2004.
- HERNER, János (szerk.): *Erdély és a Részek Térképe és Helységnevtára. (Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján.) (Harta și Dicționarul Localităților din Transilvaniași Părți. (Întocmit pe baza operei lui Lipszky János din 1806).* Szeged, 1987.
- HIVERT, Dezső: *Üvegipar, üvegyártás (Industria și fabricarea sticlei).* Budapesta, 1940.
- HOFFMANN, Herbert: *Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen.* In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde.* Sibiu, 1972.
- JAKÓ, Zsigmond: *A magyarpataki és kalini hamuzsírhuta története (Istoria hotelor de potasă din Valea Unguruului și Călina).* București, 1956.
- KATONA, Imre: *Poharak, kupák, serlegek. XIX. századi üvegtárgyak a budapesti Iparművészeti Múzeumban. (Pahare, cupe, pocale. Piese de sticlă de secol XIX. în Muzul de Arte Aplicate din Budapesta)* Budapesta, 1978.
- KORABINSKY, Johann Matthyas: *Geographisch – Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn.* Bratislava, 1786.
- KRAUSS, György: *Erdélyi krónika 1613–1629. (Cronică din Ardeal).* In: *Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemtől. (Cronicarii lui Bethlen Gábor. Cronici, memorii, jurnale despre marele principe).* (Ed.) Makkai László. Budapest, 1980.
- KÖVÁRY, László: *Erdélyország statisztikája. (Statistica Ardealului)* Cluj Napoca, 1847.
- KÖVÁRY, László: *A Székelyhonról. (Despre Secuime)* Cluj Napoca, 1842.
- MELTZL, Oszkár: *Über Gewerbe und Handel der Sachsen im XIV. und XV. Jahrhundert.* Sibiu, 1892.
- MILLER, Judith: *A huszadik századi üveg (Sticla de secol 20).* Budapesta, 2005.
- Ifj. NAGY, Elek: *A bükszádi üvegyár. (Fabrica de sticlă din Bicsad).* In: *Háromszék Vármegye. (Comitatul Trei Scaune). Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. (Volum omagial cu ocazia a omie de ani de existență a Ungariei).* (Red.) Posta József. Sfântul Gheorghe, 1899.
- NAGY, Gyula: *A Székelföld közigazdasági szerepéről és hivatásáról hazánkban, különös tekintettel az erdészetre (Despre rolul și menirea economică a Secuimii în țara noastră, cu atenție deosebită asupra silviculturii).* In: *A Székely Művelődési és Gazdasági Egylet Marosvásárhelyt 1884. évi szeptember hó 25-én tartott nagygyűlésének EMLÉKKÖNYVE. (Volum omagial al mării reuniuni ai Asociației Culturale și Agricole a Secuilor, susținută la Târgu-Mureș pe 25. septembrie 1884).* Târgu-Mureș, 1884.

- ORBÁN, Balázs: A Székelyföld leírása. III. (Descrierea Secuimii III.) Pest, 1869.
- RADVÁNSZKY, Béla: A magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. (Viața familiei maghiare și gospodăria în secolele XVI-XVII.) Viena-Budapesta, 1986.
- SÁGHELYI, Lajos: A magyar üvegipar története. (Istoria industriei sticlei maghiare) Budapesta. 1938.
- SÁGHELYI, Lajos: Az üvegmívesség könyve. (Carte despre arta sticlăriei) Budapesta, 1948.
- TAKÁCS, Béla: A Zempléni-hegység üvegcutái. (Hutele Munților Zemplén) Budapesta, 1966.
- TAKÁTS, Sándor: Magyar üveg, magyar üvegesek (Sticla maghiară, sticlari maghiari). In: Századok. XLI. (Secole. XLI:) Budapesta, 1907.
- TELEKES, Simon: Üvegiparunk. Ipari monographia (Industria sticlăriei. Monografia industriei). Budapesta, 1895.
- TELEKES, Simon: Üvegiparunk (Industria de sticlă). Budapesta, 1895.
- VARGA, Vera: Az irizáló üveg (Sticla irizantă). In: Művészet (Artă). 1988/4.
- VARGA, Vera: Az üveg jelentése. A 19 – 20. századi üvegművészet ábrázolások, allegoriák, szimbólumok tükrében (Semnificația sticlei. Arta sticlăriei de secol 19-20. în oglinda reprezentărilor, alegoriilor și a simbolurilor). Budapesta, 2002.
- VERES, László: A Bükk hegység üvegcutái. (Hutele Munților Bükk). Miskolc, 1995.
- VERES, László: Magyar népi üvegek (Sticle populare maghiare) Miskolc, 1989.

LISTA SURSELOR DOCUMENTARE:

- SZENTÁGOTAI Árpád: A sepsibükszádi üveggyár története (Istoria fabricii de sticlă din Bicsad). 1951.
- Fond 253. Arhivele familiei Mikó-Rhédey. Fasc. 130 (conține 31 de folii) – Acte procesuale (1663-1896)
- Fond 253. Arhivele familiei Mikó-Rhédey, Fasc. 132 (conține 42 de folii) – Acte procesuale (1840-1893)
- Fond 253. Arhivele familiei Mikó-Rhédey. Fasc. 23 (conține 28 de folii) – Acte procesuale, scrisori (1852-1903)
- Raporturile Camerei de industrie din Târgu-Mureș. Târgu-Mureș, 1904.
- Raportul Camerei de Comerț și Industrie Brașov, despre relațiilor industriale, comerciale și de circulație de pe teritoriul Camerei (sud-estul Transilvaniei) în anii 1880–1884. Brașov, 1886.

TITLURILE FOTOGRAFIILOR

- Foto 1.* Glăjeria din Bicsad – fotografia lui Gere István (1898), din fototeca Muzeului Național Secuiesc. nr. inv: 1188-K/ 8130

- Foto 2.* Glăjeria din Bicsad la turnura dintre secole – fotograf necunoscut
- Foto 3.* Locul fabricii de sticlă din Bicsad astăzi, vedere din turnul bisericii romano-catolice (fotografia autorului 2008.)
- Foto 4.* Singura clădire a fabricii păstrată până azi, casa de birouri, azi locuință (fotografia autorului 2008.)
- Foto 5.* 5. Harta primei ridicări topografice iozefine (detaliu)
- Foto 6.* Harta celei de-a doua ridicări topografice iozefine (detaliu)
- Foto 7.* Portretul de bătrânețe al lui Sovánka István – realizat de Kádár Tibor (1936)
- Foto 8.* Arborele genealogic al lui Sovánka István – întocmit de Kocs János și Barabás Hajnalka
- Foto 9.* Vedere a localității Zayugróc cu fabrica de sticlă – Vedere de epocă
- Foto 10.* Birou sculptat de Sovánka
- Foto 11.* Jucărie realizată de Sovánka: pisică – fotografie Sovánka István
- Foto 12.* Jucărie originală: cal pe roți (fotografia autorului 2008.)
- Foto 13.* Copie după o fotografie originală de Sovánka, reprezentând jucării mobile
- Foto 14.* Copie după o fotografie originală de Sovánka, reprezentând jucării mobile
- Foto 15.* Vază cu mac Sovánka, cu decorație irizantă – MNS colecția de istorie, nr. inv: 759
- Foto 16.* Vaze realizate de Sovánka prin tehnica stratificării și hialigrafiei – proprietatea descendenților
- Foto 17.* Lampă emailată Sovánka – proprietatea descendenților
- Foto 18.* Greutăți pentru hârtie fabricate la Bicsad – proprietatea lui dr. Péter Zoltánné
- Foto 19.* Urciorul cu găște, realizat de Sovánka, neterminat, semnat – MNS colecția de istorie, nr. inv: 753
- Foto 20.* Sovánka István: Nud feminin cu șoarece – proprietatea descendenților
- Foto 21.* Sovánka István: Nud cu porumbei – proprietatea descendenților
- Foto 22.* Detaliu din caietul de schițe al lui Sovánka – proprietatea descendenților
- Foto 23.* Xavier della Gatta: Semnele surzilor (1818) – Copie realizată de Sovánka István
- Foto 24.* Sovánka István: Furtună (1908)
- Foto 25.* Sovánka István: Fată cântând la vioară (1915)
- Foto 26.* Jucărie de Sovánka: bufon – reconstrucție de Széles József
- Foto 27.* În timpul activităților de pedagogie muzeală, Jani coboară scările
- Foto 28.* „Guruló Guszti” (Guszti pe roți) în centrul activităților
- Foto 29.* Bartha Zonga povestește despre sticlele și jucăriile expuse
- Foto 30.* Cei mici și cei mari se joacă cu popice proiectate de Sovánka, 2010. – reconstruite de Oláh József

Traducere: Erzsébet Szász